

Karlík, Petr

Funkce konkluzivních souvětí v jazykové interakci

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1999, vol. 48, iss. A47, pp. [85]-94

ISBN 80-210-2098-9

ISSN 0231-7567

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101522>

Access Date: 24. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

PETR KARLÍK

FUNKCE KONKLUZIVNÍCH SOUVĚTÍ V JAZYKOVÉ INTERAKCI

Tuto studii věnuji Miroslavu Greplovi k jeho sedmdesátinám. Činím tak přesto, že vím, že on by úkol, který jsem si dal, vyřešil mnohem lépe. Vděčím mu nicméně za to, že se snažil naučit mě lingvisticky myslet, a je jen mou chybou, jestliže se jeho snaha minula s účinkem.

V této studii chceme analyzovat dvojice vět spojené do souvětí výrazy typu (α) *(a) proto, (a) tedy, (a) tudíž, (a) tak ...*, (β) *takže*. Po stránce teoreticko-metodologické budeme vycházet z modelu multidimenzionální struktury souvětí, který jsme využili už pro výklad souvětí se spojkami typu *jestliže, kdyby, ačkoli, protože* (Karlík 1995). Důležitou vlastností tohoto modelu je to, že je otevřený vůči hledání obecných mechanismů, na jejichž základě lze odvodit z formálně syntaktické a sémantické struktury souvětí funkční potenciál uplatňující se při jeho užívání v komunikaci, tedy zvl. funkce mířící ven z textu (ilokuční a referenční) a funkce uvnitř textu (kompoziční a informačně hierarchizační).

V lingvistice se souvětí, která budou předmětem našeho zájmu, interpretují různě. V koncepcích vycházejících ze syntaktické formy spojení se považují za jeden z významových typů koordinace, neboť většina spojovacích prostředků (tj. prostředky typu (α)) je souřadících (u nás např. Havránek-Jedlička (1981) a Bauer-Grepl (1980)). V koncepcích vycházejících z významových vztahů mezi větnými propozicemi se pokládají za souvětí vyjadřující meziprozodiční sémantickou závislost kauzálního typu, přičemž se často jen eviduje rozdíl mezi vyjádřením parataktickým a hypotaktickým a neodvozují se další závěry o tom, čeho je rozdíl mezi oběma způsoby vyjádření jazykovým signálem, ale ani se nevysvětluje, proč se postulovaná meziprozodiční sémantická závislost — v rozporu s očekáváním — v daném případě vyjadřuje paratakticky (např. Mluvnice češtiny, 1987). Tohoto zjevného rozporu jsou si zřejmě vědomi Běličová-Sedláček (1990). V jejich výkladu souvětí, založeném na významu spojovacích prostředků, jsou naše souvětí konsekventně pokládána za parataktická a autoři správně cítí potřebu vysvětlit, proč je paratakticky vyjadřován (v jejich

terminologii) vztah motivovanosti; vysvětlení, aspoň pokud dobře rozumíme poněkud vágním formulacím („Vztah motivovanosti je do jisté míry spojen s implikací jako specifickým typem logického vztahu mezi A a B, stojícím v jedné řadě s konjunkcí a disjunkcí, avšak v rámci parataxe se uplatňuje jen typ, při němž jak p, tak implikované q má pravdivostní hodnotu 1, tj. platí (non-)p a také (non-)q. Dostává tedy fakticky podobu konjunkce...“, s. 33), ovšem nic podstatného k řešení problému nepřináší.

Shoda naproti tomu panuje v sémantické charakteristice věty se spojovacími výrazy (α) a (β). Mluví se, jak známo, o větách důsledkových nebo následkových, přičemž oba termíny se chápou buď jako v podstatě synonymní, nebo se objevuje snaha rozlišovat důsledek, tj. logický závěr vyplývající z propozice první věty, a následek (výsledek), tj. druhý člen kauzálního nexu příčina – následek. Jak ukážeme, dochází tak k směřování pojmů z různých rovin, a už proto se nelze divit, že v pracích, které tuto distinkci postulují, zpravidla nenacházíme žádná operativní kritéria, podle kterých lze obě kategorie rozlišovat. Když už se snahy o hledání formálních exponentů obou kategorií objevují, povýtce se omezují na distribuci spojovacích prostředků založenou na jejich „významu“.

Pro nás je v tuto chvíli důležité, že zvl. v rámci koncepcí vykládajících naše souvětné struktury na bázi kauzálních vztahů se většinou — explicitně nebo implicitně — vychází z toho, že spojení „a, takže / (a) proto b“ reprezentuje konverzi spojení „protože a, b“:

- (1) *Petr celý den nejedl, takže / a proto má hlad.*
- (2) *Protože Petr celý den nejedl, má hlad.*

Předpokládá se tedy, že jedna a táž kauzální relace mezi propozicemi vět a a b je vyjadřována ze dvou zorných úhlů, tj. ve spojení typu (1) z hlediska následku, v (2) z hlediska příčiny, a to podle toho, který z aspektů se považuje za dominantní (u nás např. Mluvnice češtiny, 1987); Henschelmann (1977) mluví přímo o tematizaci daného aspektu. Tento na první pohled správný předpoklad bývá ovšem někdy zpochybňován. Např. Kneipová (1978) se snaží dokázat, že ne všechny struktury jsou konvertovatelné. Vyjadřuje se ovšem dost opatrně, když tvrdí, že konverze spojení typu (2) může vést k „neobvyklým, podivným“ spojení typu (1). Její opatrnost je asi na místě, zvl. u jí uváděných příkladů typu ((3) — (3a)):

- (3) *Hansova přednáška byla nudná, protože mluvil o lingvistice.*
- (3a) *Hans mluvil o lingvistice, takže jeho přednáška byla nudná.*

Pravdu má, soudíme, ale u příkladů některých spojení s modálními slovesy, na nichž je pozoruhodné mj. i to, že neakceptovatelná jsou spojení typu (2), k nimž dospíváme konverzí spojení typu (1). Ukazuje to i naše dvojice:

- (4) *Petr chce jet na dovolenou do Itálie, takže uvidí moře.*
- (4a) *? Protože Petr chce jet na dovolenou do Itálie, uvidí moře.*

Nemůžeme zde sice zkoumat otázku konvertovatelnosti hlouběji, ale už uvedená zjištění dávají právo nebo aspoň impuls hledat postižení vztahu mezi spojeními typu (1) a (2) jinde než v oblasti konverze, tj. jako dvojí formálně různé ztvárnění jedné a téže struktury sémantické.

V novější literatuře se spojení typu „*a*, takže / (a) proto *b*“ (podobně jako jiná spojení založená na kauzálně-implikačním vztahu (viz Klein 1987, Karlík 1995) interpretují na bázi konkluzivnosti, tj. chápou se jako prostředky vyvozování závěru; srov. Kneipová (1978), Rosengrenová (1987) aj. Z tohoto hlediska se rozdíl mezi spojeními typu (2), tj. „protože *a*, *b*“, a spojeními typu (1), tj. „*a*, takže / (a) proto *b*“, jeví takto:

Spojení (2) jsou založena na tzv. reflexivní (retrospektivní) variantě vyvozování závěru, a úsudek jimi vyjadřovaný lze podle modu ponens znázornit např. takto:

1. platnost *b* je sporná
2. jestliže a_1
 \vdots
 , tak (obvykle) *b*
 jestliže a_n
3. platí *a* z množiny $\{a_1, \dots, a_n\}$
4. závěr: dá se očekávat, že platí *b*

Toto úsudkové schéma je značně zjednodušené (srov. Karlík 1995), ale z hlediska cílů, které sledujeme, nám už i v této podobě může vyhovovat. Nejpodstatnější je toto: Volba *a* z množiny $\{a_1, \dots, a_n\}$, tj. vytvoření druhého členu kauzální relace *k b* a tím i vytvoření kauzální relace mezi *a* a *b*, je v daném případě motivována snahou mluvčího odstranit spornost *b*. Není snad třeba zdůrazňovat, že kauzální vztah se v takovém pojetí jeví jako ryze jazyková kategorie, bez ambicí říct něco o tom, zda kauzalita je kategorií ontologickou, nebo zda (slovy Wittgensteinovými) víra v kauzalitu je pověrou; srov. Karlík (1995). Forma spojení „protože *a*, *b*“ tedy představuje jazykový prostředek, kterým se lze pokusit odstranit (faktickou nebo možnou) spornost pravdivosti nějaké propozice pomocí jejího uvedení do vztahu s jinou propozicí, již spojka typu *protože* označuje jako motivující a zároveň pravdivou, přičemž se spoléháme na akceptování pravdivosti presuponovaného implikačního vztahu mezi propozicemi, vůči nimž propozice vyjadřované spojenými větami představují podmnožiny nebo prvek/prvky.

Nyní se můžeme podívat, jak se z hlediska konkluzivity jeví naše spojení (1), tj. „*a*, takže / (a) proto *b*“. Ta jsou, jak je zřejmé, založena na tzv. přímočaré (prospektivní) variantě vyvozování závěru, a úsudek jimi vyjadřovaný lze podle modu ponens znázornit např. takto:

1. *a* platí
2. jestliže *a*, tak b_1
 \vdots
 b_n
3. závěr: platí *b* z množiny $\{b_1, \dots, b_n\}$

Lze rozlišovat několik typů spojení „*a*, takže / (a) proto *b*“. Abychom výklad příliš na prostoru, který máme k dispozici, nekomplikovali, necháme stranou to, zda je v pozici *b* vyjádřena konkluze z pravdivosti propozice věty *a*, nebo zda je to konkluze vyvozená z ilokuční role této věty (viz např. Rosengrenová 1987), ale i to, je-li propozice vyjadřující konkluzi vyjádřena větou oznamovací, tázací, rozkazovací apod. a teoretické důsledky z toho vyplývající.

Typ (1.1) vyjadřuje vyvození závěru, při němž je *b* logicky nutně pravdivé (jde o tzv. deduktivní závěr); vyvození závěru neříká nic víc, než co je impl. nebo expl. obsaženo v premisách 1, 2; volba *b* tedy neexistuje. Deduktivní závěr předpokládá v přirozeném jazyce jakožto tzv. vyšší premisu např. sémantickou ekvivalenci. Konkluze proto může být vyjádřena jak spojením „*a*, takže / (a) proto *b*“ (5), v němž je v pozici *a* označení analytické a v pozici *b* vyjádření téhož, ale syntetické, tak spojením „*b*, takže / (a) proto *a*“ (5'), v němž je tomu právě naopak:

(5) *Tato báseň obsahuje dvě čtyřveršové strofy a dvě trojveršové strofy, takže je to sonet.*

(5') *Tato báseň je sonet, takže obsahuje dvě čtyřveršové strofy a dvě trojveršové strofy.*

Takové struktury jsou sice konstruovatelné, ale jejich užití v jazykové interakci je velmi řídké; brání mu totiž kooperační princip: Neříká-li propozice vyjádřená konkluzivní větou nic víc, než co říká propozice vyjádřená první větou, je informačně redundantní, a v jazykovém jednání by tedy potenciálně byla vnímána jako prohrěšek proti maximě kvantity. Podmínky, které umožňují přesto užití spojení typu (1.1) v interakci, nemůžeme zkoumat. Jisté se zdá být např. to, že jejich akceptovatelnost stoupá úměrně s vírou mluvčího, že adresát nemá příslušné znalosti o světě, k němuž jazykový výraz s danou formou referuje.

Typ (1.2) vyjadřuje vyvození závěru, při němž není *b* logicky nutně pravdivé; vyvození závěru říká víc, než co je obsaženo v premisách 1, 2. Má dva podtypy:

Podtyp (1.2.1) vyjadřuje tzv. induktivní závěr. Propozici vyjadřované větou *a* odpovídá na sémantické rovině jev motivující (*p*) a propozici vyjadřované větou *b* jev motivovaný (*q*); jde tedy o spojení typu „*p*, takže / (a) proto (asi) *q*“:

(6) *Venku prší, takže Petr zmokl.*

Podtyp (1.2.2) vyjadřuje tzv. reduktivní závěr. Propozici vyjadřované větou *a* odpovídá na sémantické rovině motivované (*q*) a propozici vyjadřované větou *b* motivující (*p*); jde o spojení typu „*q*, takže / (a) proto asi *p*“:

(7) *Petr zmokl, takže venku asi prší.*

Je třeba (jen na okraj) připomenout, že rozdíl mezi oběma typy (1.2.1) a (1.2.2), tj. mezi spojeními (6) a (7), je relevantní syntakticky: V (6) není nutný v propozici vyjádřené větou *b* žádný epistémický výraz; pokud se zde vyskytuje, vyjadřuje, že mluvčí neví, zda platí další premisy, které jsou spolu s premisou 1 nutné k tomu, aby platilo *b* (např. zda má Petr s sebou deštník); srov. Karlík (1995). V (7) je naopak v propozici vyjádřené větou *b* epistémický výraz nutný (a pokud ho tam nenacházíme, je vždy rekonstruovatelný). Je tomu tak proto, že spojení „*q*, takže / (a) proto asi *p*“ vyjadřují vyvození závěru, v němž je závěr logicky nutně nepravdivý (reduktivní závěr je totiž vždy logicky nepravdivý, protože z pravdivosti implikace „jestliže *a*, *b*“ nevyplývá nic o pravdivosti inverze „jestliže *b*, *a*“). Epistémický výraz vyjadřuje, že mluvčí se distancuje od převzetí závazku (daného kooperačním principem, konkr. jeho maximou kvality), že propozice, která je vyjádřena větou *b* s formou oznamovací, je pravdivá. Taková spojení jsou tedy založena na úsudku, při němž je z pravdivosti motivovaného vyvození nejistý závěr o platnosti motivujícího. Ne-

ní proto náhodou, že tradičně se jen tato spojení pokládají za jazykové vyjádření konkluzivnosti.

Jiné koncepce (např. právě Kneipová, 1978) předpokládají, že nejen spojení typu (1.1), ale i spojení typu (1.2.1) obsahují vždy logicky pravdivé *b*. Z toho se pak odvozuje, že funkcí spojení „*a*, takže / (a) proto *b*“ nemůže být vyjadřování kauzální souvislosti, neboť vše, co obsahuje spojení „*a*, takže / (a) proto *b*“, je expl. nebo impl. obsaženo už v *a*. Konkluze vyjádřená větou *b* a výběr příslušné propozice pak musí být motivován něčím jiným než vytvořením kauzálního vztahu. Autorka zjišťuje, že oním momentem, který rozhoduje o výběru propozice vyjádřené větou *b*, je textotvorný faktor, tematická sukcesivita textu, tj. že konkluze je prostředkem toho, co se dá metaforicky nazvat architektura textu.

Ukázali jsme už jinde (Karlík, 1998), že na přímočaré variantě vyvozování závěru jsou založena také spojení „jestliže *a*, *b*“, nazývaná tradičně — a nepřesně — souvětí s podmínkou splněnou. Vyjadřují induktivní závěr (6a) i reduktivní závěr (7a):

(6a) *Jestliže venku prší, Petr zmokl.*

(7a) *Jestliže Petr zmokl, asi venku prší.*

Interpretace (6a) a (7a) jako konkluzivního spojení je ovšem možná jen tehdy, jestliže platí pragmatická (diskurzová) presupozice, že propozice vyjadřovaná větou *a* je pravdivá (neplatí-li tato presupozice, interpretujeme (6a) a (7a) na bázi významu spojky *jestliže* jako spojení vyjadřující co do pravdivosti otevřenou podmínku). Spojka *jestliže* funguje při konkluzivní interpretaci (6a) i (7a) jako výraz toho, že mluvčí se distancuje od převzetí závazku, že propozice, která je základem/východiskem vyvození závěru, je pravdivá, a to tím, že platnost propozice věty *a* formálně nechává otevřenou (tj. ruší vlastně pragmatickou presupozici pravdivosti této propozice), čímž současně dává adresátovi právo na to, aby vznesl námitky proti závěru vyjádřenému ve větě *b*. Tím je dán i základní rozdíl mezi spojeními typu (6), (7) a typu (6a), (7a), založeným na stejném průběhu vyvozování závěru; v (6) a (7) je totiž propozice věty *a* vyjadřovaná jazykovými prostředky (totiž oznamovací formou věty) tak, že mluvčí přebírá závazek, že je pravdivá. Těmito strukturami se dále nemusíme zabývat, neboť můžeme odkázat na naši studii, k níž referuje údaj Karlík (1998).

Moment konkluzivnosti ovšem umožňuje dát odpověď i na další otázky, které se při popisu spojení „*a*, takže / (a) proto *b*“ tradičně diskutují a na které se v rámci jiných přístupů hledají jen obtížně odpovědi. V naší studii se omezíme na výklad spojovacích prostředků.

Připomeňme si znovu, že v naší literatuře se většinou autoři spokojují s kategorizací spojovacích prostředků na typ (α), charakterizovaný jako paratactický, a typ (β), charakterizovaný jako hypotactický. Více informací o sémantice jednotlivých prostředků nalézáme především u Svobody (1972) a u Běličové-Sedláčka (1990), nicméně ani zde nenacházíme, jak jsme konstatovali již v úvodu, vysvětlení, proč se užívá paratactických prostředků, když bychom, postulujeme-li mezi propozicemi vyjadřovanými větami *a* a *b* vztah sémantické závislosti, ať už vymezený jakkoli, očekávali v daném případě prostředky hypotactické. Přijmeme-li náš výklad struktur „*a*, takže / (a) proto *b*“ jakožto

výrazů vyjadřujících konkluzi na bázi přímočarého průběhu úsudku, tj. výrazů, které nic o kauzálních ani jiných vztazích sémantické závislosti mezi propozicemi vyjádřenými větami *a* a *b* neříkají, bude se fakt, že tyto propozice jsou vyjádřeny spojovacími prostředky parataktickými (tj. typu (α)) jevit jako očekávaný, vynucený jejich významem, ať už je funkce konkluze jakákoli. Naopak fakt, že existují i prostředky hypotaktické (tj. typu (β)), bude vyžadovat vysvětlení.

Nejprve si všimneme spojovacích prostředků typu (α). Vyjadřuje-li konkluzivní spojení, že z pravdivosti propozice vyjádřené první větou vyplývá pravdivost propozice vyjádřené druhou větou (a pokud tomu tak není, je nutné to nějakým jazykovým prostředkem signalizovat), pak musí být konkluzivní jazykový výraz založen na logické konjunkci. Takovým prostředkem je, jak známo, právě spojka *a*. Zda vedle pravdivostněhodnotového komponentu obsahuje *a* ve srovnání s logickou spojkou \wedge navíc další sémantické a/nebo pragmatické momenty, můžeme nechat v daných souvislostech stranou, protože je jisté, že žádný z těch momentů, o nichž se v literatuře diskutuje, nic neříká o konkluzivnosti; srov. Posner (1979). Neříká-li sama spojka *a* nic víc, než že propozice vyjadřované větami *a* a *b* jsou pravdivé, tj. musí být pravdivé, má-li být pravdivé spojení typu „*a* a *b*“, a významy, které lze do různých spojení „*a* a *b*“ vinterpretovat (časová koincidence, sukcesivnost apod.), jsou tedy rekonstruovatelné jakožto konverzační implikatury, musí být konkluzivnost vyjádřena jinak, totiž právě výrazy jako *proto*, *tedy*, *tudíž*, *tak*. Ty na základě svého významu navíc signalizují různé další momenty s konkluzivností spjaté. *Proto* je zájmené příslovce s transparentní strukturou (*pro* + *to* = ‚pro ten fakt‘), které odkazuje k propozici první věty, a jako takové vyjadřuje, že konkluze je vyvozena z propozice vyjádřené ve větě *a* na základě víry v to, že vztah mezi propozicemi ve větách *a* a *b* je možné interpretovat jakožto vztah motivující – motivované. Analogickou strukturu má i spojovací výraz typu z *toho důvodu*. Příslovce *tedy* a kniž. příslovce *tudíž* vyjadřují jen konkluzivnost, bez závazku, že propozice vyjadřovaná větou *a* je vůči propozici vyjadřované větou *b* ve vztahu motivující – motivované. Už Svoboda (1972) si byl vědom toho, že sémantický rozdíl mezi *proto* a *tedy/tudíž* se manifestuje syntakticky. Ukazuje na to kontrast konverzních dvojic (8) – (8a) a (8) – (8a'), tedy případy, kdy se pomocí restriktorů nebo aditorů vyjadřuje, že propozice vyjadřovaná větou *a* je nebo naopak není jedinou, která motivuje propozici vyjadřovanou větou *b*:

(8) *Omluvili jsme ho jen / také proto, že byl dlouhodobě nemocný.*

(8a) *Byl dlouhodobě nemocný, a jen / také proto jsme ho omluvili.*

(8a') **Byl dlouhodobě nemocný, a jen / také tedy//tudíž jsme ho omluvili.*

Nyní rozebereme spojovací prostředek typu (β), tj. spojkou *takže*. Je zřejmé, že jde o spojkou hypotaktickou. Ukazuje na to opět kontrast, o němž Svoboda taky věděl, tentokrát dvojice (9) – (9'); *takže* jako hypotaktickou spojkou nelze užít ve větě s jiným podřadícím výrazem, kdežto příslovci *ano*:

(9) *Má knihy, které si koupil za první vydělané peníze, a které proto/tedy/tudíž nerad půjčuje.*

(9') **Má knihy, které si koupil za první vydělané peníze, a které takže nerad půjčuje.*

Známo je také to, že *takže* vyjadřuje jen konkluzivnost. Svědčí o tom další kontrast. Ve větě vyjadřující konkluzi vyvozenou např. z ilokuční funkce tázací věty jsou možné jen výrazy s významem konkluzivnosti (10), nikoli kauzální zájmenné příslovce (10'):

(10) A: *Pročs tam včera nešel?*

B: *Takže/tedy jsem tam měl jít?*

(10') A: *Pročs tam včera nešel?*

B: **Proto jsem tam měl jít?*

Na druhé straně je sdostatek známo i to, že vedlejší věta s *takže* má řadu podobných vlastností jako věty hlavní: (a) nepodařilo se, pokud víme, konstruovat otázku, která by jako odpověď vyžadovala větu s *takže*; (b) predikát věty s *takže* nelze nominalizovat; (c) věta s *takže* stojí vždy v postpozici; (d) věta s *takže* neztrácí samostatný ilokuční potenciál (*Už je pozdě, takže myslí na návrat*). Tyto vlastnosti vět s *takže* můžeme dobře pochopit, připomeneme-li si ještě jednou, co jsme už řekli, totiž že funkcí spojení typu „*a*, *takže b*“ nemůže být vyjadřování kauzální závislosti, a že tedy motivace konkluze a výběr příslušné propozice vyjadřované v *b* jsou nutně dány něčím jiným (viz výše). Z toho by současně vyplývalo, že vedlejší věta s *takže* obsahuje — řečeno v terminologii Brandtové (1990) — samostatnou informační jednotku; viz také Karlík 1999. Daná informační jednotka ovšem nemůže být vyjádřena formou vedlejší věty syntakticky začleněné, neboť takové spojení by implikovalo, že mezi propozicemi vyjádřenými větami *a* a *b* je nějaký „vnitřní“ sémantický vztah (což je ale vzhledem k tomu, co jsme právě řekli, vyloučeno). Zbývá tedy možnost vyjádřit to, že jde o samostatnou informační jednotku, formou vedlejší věty syntakticky nezačleněné (což je případ vět s *takže*, hodnocených proto jako pokračovací vedlejší věty), nebo formou věty hlavní (což je případ spojení typu (α)).

Konstrukt informační jednotky nám umožňuje další jemnější analýzu spojení „*a*, *takže b*“. Omezíme ji jen na typ vyjadřující induktivní závěr, neboť u typů zbývajících je cíl, který mluvčí užitím konkluzivního spojení sleduje, vcelku dobře vysvětlitelný. Smyslem analýzy je prověřit, zda ve všech možných užitích spojení vyjadřujících induktivní závěr, tj. „*p*, *takže / (a) proto q*“, věta vyjadřující propozici *q* představuje samostatnou informační jednotku s funkcí textotvornou. Budeme pracovat s několika prototypickými kontexty.

(11) A: *Jak je venku?*

B: *(Je tam) horko, takže se půjdu koupat.*

V daném případě zprostředkovává spojení „*p*, *takže q*“ skutečně dvě samostatné informační jednotky (z nichž každá má svou vlastní tematicko-rematickou strukturu): Propozice vyjadřovaná první větou dává na položenou otázku dostatečnou odpověď, a reprezentuje tedy samostatnou informační jednotku. Propozice vyjadřovaná druhou větou přináší další, nepožadovanou informaci a reprezentuje rovněž samostatnou informační jednotku, která je motivována mluvčím a jeho záměry. Z takových kontextů vyšla zřejmě Kneipová (1978), když mluví obecně o textotvorné funkci konkluzivních vět. Dalo by se to říct i tak, že propozicí vyjadřovanou druhou větou je omezována množina možných myšlenkových řetězců, které na základě vědomostí o světě a na zákla-

dě znalostí parametrů komunikační situace připadají vzhledem k pravdivosti propozice v první větě v úvahu, přičemž konkluzivnost je prostředkem majícím zajistit „racionální“ textový spoj.

(12) A: *Proč nepůjdeš s námi na tu výstavu?*

B: *Je horko, takže se půjdu (raději) koupat.*

I v tomto případě zprostředkovává spojení „*p*, takže *q*“ dvě samostatné informační jednotky: Propozice vyjadřovaná první větou dává na položenou otázku dostatečnou odpověď, propozice vyjadřovaná druhou větou přináší další, nepožadovanou informaci a reprezentuje další samostatnou informační jednotku. Na rozdíl od struktur (11) není ovšem její motivace záležitostí architektury textu, neboť spojení „*p*, takže *q*“ je interpretovatelné jakožto indirektní realizace ilokučního aktu vysvětlení/zdůvodnění/ospravedlnění (Karlík 1995). Doplňovací otázka kladená A presuponuje, že propozice *x* jí vyjadřovaná je pravdivá, a cílem ilokučního aktu je zjistit motiv (což indikuje tázací zájmené příslovce *proč*) její pravdivosti, tj. jako odpověď se očekává věta vyjadřující propozici *p*. V daném případě má ale odpověď formu „*p*, takže *q*“, tj. vyjadřuje konkluzi, jejímž obsahem je nepožadovaná informace vyjádřená propozicí *q*. Z této formy může A odvodit, že oním zjišťovaným motivem pravdivosti *x* je *p* na základě tohoto schématu:

1. Proč *x*?
2. dověděl jsem se, že „*p*, takže *q*“
3. akceptuji „*p*, takže *q*“, neboť věřím, že „jestliže *p*, tak *q*“
4. věřím, že „jestliže *p*, tak *q* & jestliže *p*, tak *x*“
5. vím, že *x*
6. *x* proto, že *p*

Z tohoto značně zjednodušeného schématu vyplývá, že nepožadovaná konkluze vyjádřená v druhé větě je mluvčím míněna jako prostředek, od něhož očekává, že zvýší naději, že adresát akceptuje propozici první věty jako požadované vysvětlení/zdůvodnění/ospravedlnění.

Z hlediska ilokuční funkce proto spojení s *takže* v (12) odpovídají spojením s *protože* v (12a), v nichž je zdůvodnění/ospravedlnění/vysvětlení vyjádřeno přímo:

(12a) A: *Proč nepůjdeš s námi na tu výstavu?*

B: *(Na výstavu s vámi nepůjdu,) protože // proto, že je horko.*

Mezi odpověďmi v (12) a (12a) je ovšem jeden podstatný pragmatický rozdíl spočívající v rozložení závažnosti vyjadřovaných informací: ilokuční akt realizovaný konkluzivním spojením v (12) obsahuje dvě informační jednotky, přičemž druhá informační jednotka je tím, že je vyjádřena formou nezačleněné věty, označena jako méně důležitá (koneckonců by jako odpověď stačila věta vyjadřující propozici „je horko“), zatímco zdůvodnění realizované příčinným spojením v (12a) tvoří jednu informační jednotku (jde o restriktivně připojenou vedlejší větu, přičemž tento fakt může explicitně vyjadřovat spojení s korelátem typu *proto, že*; srov. Karlík, 1999), v níž propozice vyjadřovaná představuje známou, a tedy informačně méně důležitou složku informační jednotky, a propozice vyjadřovaná větou druhou její složku novou, a tedy informačně nejdůležitější.

(13) A: *Co budeš dělat odpoledne?*

B: *Je horko, takže se půjdu koupat.*

Zdá se, že v takových kontextech zprostředkovává spojení „*p*, *takže q*“ jednu informační jednotku: Propozice vyjadřovaná druhou větou, ale bez *takže*, dává na položenou otázku dostatečnou odpověď, a představuje tedy informačně nejdůležitější složku informační jednotky. Propozice vyjadřovaná první větou přináší nepožadovanou, a tedy méně důležitou část informační jednotky, přičemž spojka *takže* patřící k nepožadované části informace signalizuje, že požadovaná část informace je vyjádřena jakožto konkluze. Odpověď tedy obsahuje víc informace, než bylo požadováno, a to právě o konkluzi mající ambici onu požadovanou část informace „racionálně“ vyvodit. Je zřejmé, že funkce spojení „*p*, *takže q*“ v takových kontextech zpochybňuje paušální tvrzení o textotvorné funkci vět s *takže*. Dodejme ještě, že z hlediska komunikačního záměru spojením s *takže* i v (13) odpovídají spojení *s protože* v (13a):

(13a) A: *Co budeš dělat odpoledne?*

B: *Půjdu se koupat, protože // *proto, že je horko.*

Rozdíl (13) a (13a) je opět pragmatický: odpověď realizovaná konkluzivním spojením v (13) obsahuje jednu informační jednotku, zatímco odpověď realizovaná příčinným spojením v (13a) tvoří dvě informační jednotky (to je signalizováno nerestriktivně připojenou syntakticky začleněnou vedlejší větou, proto není možné spojení s korelátem typu *proto, že*), přičemž nerestriktivní spojení signalizuje, že informační jednotka vyjadřovaná ve vedlejší větě je informačně méně důležitá (koneckonců by jako odpověď stačila věta vyjadřující propozici „*půjdu se koupat*“).

LITERATURA

- BĚLIČOVÁ, H. — SEDLÁČEK, J.: Slované souvětí. Praha 1990.
- BRANDT, M.: Weiterführende Nebensätze: zu ihrer Syntax, Semantik und Pragmatik. Stockholm 1990.
- DANEŠ, F.: Věta a text. Praha 1985.
- HAVRÁNEK, B. — JEDLIČKA, A.: Česká mluvnice. Praha 1981.
- HENSELTMANN, K.: Kausalität im Satz und im Text. Semantisch-vergleichende Studien zum Französischen und Deutschen. Heidelberg 1977.
- KARLÍK, P.: Studie o českém souvětí. Brno 1995.
- KARLÍK, P.: Souvětí s *když už, tak už* a frazémizace spojovacího prostředku. NR, 81, 1998, s. 232–239.
- KARLÍK, P.: Co je to vedlejší věta. In: Hladká, Z. — Karlík, P. (Eds.): Čeština — univerzália a specifika. Brno 1999, s. 13–27.
- KLEIN, J.: Die konklusiven Sprechhandlungen. Studien zur Pragmatik, Semantik, Syntax und Lexik von BEGRÜNDEN, ERKLÄREN-WARUM, FOLGERN und RECHTFERTIGEN. Tübingen 1987.
- KNEIP, R.: Der Konsekutivsatz. Folge oder Folgerung? Lund 1978.
- Mluvnice češtiny III — Skladba. Praha 1987.
- POSNER, R.: Bedeutung und Gebrauch der Satzverknüpfers in den natürlichen Sprachen. In: Grewendort, G. (Ed.): Sprechakttheorie und Semantik. Frankfurt a.M. 1979, s. 345–385.
- ROSENGREN, I.: Begründungen und Folgerungen als kommunikative Handlungen. In: Motsch, W. (Ed.): Satz, Text, sprachliche Handlung. Berlin 1987, s. 179–197.
- SVOBODA, K.: Souvětí spisovné češtiny. Praha 1972.

FUNKTIONEN KONKLUSIVER KOMPLEXER SÄTZE IN DER SPRACHLICHEN INTERAKTION

Im vorliegenden Aufsatz analysiert der Verfasser auf der Basis des multidimensionalen Modells der Beschreibung komplexer Sätze, entwickelt in Karlík (1995), Strukturen mit tschechischen Konnektoren des Typs (*a*) *proto*, (*a*) *tedy*, (*a*) *tudiž*, (*a*) *tak* ... sowie mit der Konjunktion *takže*. Davon ausgehend, daß die Verknüpfungen die sog. prospektive Variante natürlichsprachlichen Schließens ausdrücken, wird das pragmatische Potential aus deren logisch-semanticen Struktur abgeleitet. Es werden Kontexte beschrieben, in denen die durch Konklusion erzeugte Proposition lediglich der Sukzessivität des Textes dient, d.h. der durch die Konjunktion *takže* markierte Konklusivsatz hat den Status eines weiterführenden Nebensatzes. Es werden jedoch auch Kontexte erfaßt, in denen durch die Konklusion Handlungen wie Erklärung, Rechtfertigung, Begründung indiziert bzw. unterstützt werden.

Petr Karlík
Ústav českého jazyka
Filozofické fakulty MU
Arna Nováka 1
660 88 Brno
pkarlik@phil.muni.cz